

MISKOLCI EGYETEM
Gazdaságtudományi Kar
Vállalkozáselmélet és -gyakorlat Doktori Iskola

KUTTOR Dániel

**A gazdasági-politikai átmenet regionális hatásainak vizsgálata a
visegrádi országokban 1995-től 2006-ig**

Ph.D. tézisei

Témavezető: Prof. Dr. Illés Iván

Doktori iskola vezetője: Prof. Dr. Szintay István

Miskolc, 2009.

Tartalomjegyzék

<i>1. A témaválasztás indoklása</i>	<i>3</i>
<i>2. A szerző témához kapcsolódó oktató-kutató tevékenysége</i>	<i>4</i>
<i>3. A kutatás célja és módszertana</i>	<i>4</i>
<i>4. A kutatás hipotézisei</i>	<i>6</i>
<i>5. A téma elméleti megközelítése</i>	<i>7</i>
<i>6. A visegrádi országok gazdaságtörténeti vizsgálata</i>	<i>10</i>
<i>7. A kutatás új és újszerű megállapításai</i>	<i>11</i>
<i>8. Összefoglaló értékelés, javaslatok</i>	<i>18</i>
<i>9. A témához kapcsolódó további kutatási irányok</i>	<i>20</i>
<i>10. Irodalmi hivatkozások</i>	<i>21</i>
<i>11. A szerző témához kapcsolódó publikációi</i>	<i>23</i>

1. A témaválasztás indoklása

Napjainkban a *területi egyenlőtlenségek vizsgálatával*, a *regionális konvergencia-divergencia összefüggéseivel* foglalkozó kutatások nagy érdeklődésre tartanak számot, különösen az Európai Unióban. Ennek a felfokozott figyelemnek az alapvető okai:

- Az *integrációban résztvevők köre a közelmúltban, több fázisban bővült*, ezáltal a *heterogenitás korábban nem látott mértéket öltött*. A fejlettségbeli diverzifikáció mérséklésének növekvő pénzügyi igénye maga után vonta a regionális politika újragondolásának, állandó monitorizálásának szükségességét és az összetett konvergencia-vizsgálatokat.
- Az Európai Unió *tagállamai és régiói egyre élesedő versenyhelyzetbe kerülnek* a regionális és globális piacokon. Az erőforrások birtoklásáért folyó küzdelem az Unión belül, szupranacionális szinten is életre hívta a közösségi innovációs politikát; felértékelte a *humántőke, a tudás és a technológia térbeli megjelenésével, terjedésével kapcsolatos elemzéseket*.

Kelet-Közép-Európa lokális és globális pozíciója alapvetően és gyorsan változott meg az elmúlt két évtizedben. Az átmenet nem hagyta érintetlenül a térség politikai-társadalmi rendszereit, valamint a gazdasági erőforrások és tevékenységek területi eloszlását is jelentősen módosította. Következésképpen *kontinensünk e része egyedi lehetőséget kínál a területi folyamatok vizsgálatára, modellezésére* (Illés 2002).

Az Európát megosztó vasfüggöny lebomlása lehetővé tette a kelet-közép-európai országok számára a nyugat-európai és észak-atlanti *gazdasági-politikai-védelmi rendszerekbe történő integrációt, amely hozzájárult a tartós demokratizálódásához és globalizálódásához*. A '90-es évek közepétől a dinamikus konvergenciának köszönhetően, a fejlett észak- és nyugat-európai országokhoz viszonyítva jelentős mértékben javult a térség államainak makro szintű szociális-gazdasági pozíciója. Ugyanakkor a *nemzeti szintű, reál konvergencia prioritása* a korábbi keleti blokk országokban *dominánsan megelőzte a szociális esélyegyenlőség, a gazdasági kohézió és a területi kiegyenlítés célkitűzéseit* (Maurel 2006). Ennek következtében a '90-es évek elejétől napjainkig az *egyenlőtlenségek nagyarányú növekedése ment végbe*. A területi diszparitások jelenlegi formájának és nagyságának fennmaradása a hátrányos helyzetű területek tartós leszakadásához vezethet a jövőben, ami a szociális feszültségek fokozódását, gazdasági kiszolgáltatottság, alárendeltség, illetve növekedési kényszerpályák kialakulását eredményezheti.

Az *Európai Unió kohéziós és strukturális pénzügyi forrásainak* elérhetővé válása bővítette a területi diszparitások csökkentésére felhasználható pénzügyi eszközök körét és mértékét. A források megjelenése azonban *újból felvetette a területfejlesztők örök, „hatékonyság-növelés versus területi kiegyenlítés” dilemmáját*. Az ellentmondás feloldása a támogatások olyan arányú és szerkezetű felosztásával lehetséges, amely egyfelől hozzájárul a területi nivellálódáshoz, másfelől a fejlett térségek növekedési potenciálját, versenyképességét is megőrzi. Ehhez elengedhetetlen a *térség teljes körű, több szempontú, nemzeti és regionális szintű (szubnacionális) vizsgálata*, az erős és gyenge pontok, a veszélyek és lehetőségek feltárása, valamint a kialakult egyenlőtlenségek változásainak, okainak elemzése.

Kelet-Közép-Európa kiterjedt és sokszínű történelmi makrorégióján belül találhatók az ún. *Visegrádi Együttműködés tagállamai* (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia), amelyek több vonatkozásban hasonlóságot mutatnak.

Doktori disszertációmban a Visegrádi Négyek gazdasági egyenlőtlenségeinek részletes vizsgálatára vállalkoztam; amellyel adalékot kívántam szolgáltatni az Európai Unió térszerkezetével foglalkozó kiterjedt szakirodalomhoz.

2. A szerző témához kapcsolódó oktató-kutató tevékenysége

A társadalmi-gazdasági diszparitások kérdésével graduális és doktori tanulmányaim során kezdtem el foglalkozni. Szakdolgozatomat az Egyesült Királyság területi egyenlőtlenségeinek elemzéséből írtam (2002).

A Visegrádi Négyek térszerkezeti kérdéseiről 2005-ben publikáltam először. Egy évvel később *Katowicében, angolul CEEPUS kurzust tartottam a „Visegrádi Négyek fejlődése az átmenet időszaka alatt”* címmel. Később a témában *Kolozsvárott és Kassán is előadtam.*

2005-től graduális és posztgraduális hallgatóknak *területi elemzéseket, és térinformatikát* oktatok. A képzések jó alkalmat adtak az adatbázis-építés és -kezelés, valamint az adatelemzés és -megjelenítés elméleti és gyakorlati oldalának megismerésére. A témához kapcsolódóan *oktatási segédletet készítettem.*

2009-től *Kelet-közép-európai gazdasági kapcsolatok* címmel előadást tartok harmadéves BA hallgatóknak.

Doktori disszertációm szakmai igényességű kivitelezéséhez segítséget és ihletet kaptam tanárait, kollégáim tanácsaiból és korábbi munkáiból. Nagy hatást gyakoroltak rám *Kocziszky György és Illés Iván* regionális gazdaságtan és kelet-közép-európai vonatkozású munkái és a témához kapcsolódó konzultációi. Sokat jelentett számomra *Nagy Zoltán és G. Fekete Éva* útmutatása, amely számos gyakorlati és módszertani adalékkal szolgált. Emellett utalni kívánok még *Zsúgyel János* doktori értekezésére és kapcsolódó publikációira, amelyek szakmai kiindulópontot képeztek számomra.

Az elmúlt esztendőben több *nemzetközi projektben vállaltam aktív szerepet*, amelyek számos gyakorlati és elméleti hozadékkal szolgáltak kutatásomhoz. (*NORRIS: FP6 Project: North Hungary – Košice Regional Innovation Strategy Project; DEPURE: INTERREG IIIC Project: Développement d'un système durable pour la prise de Décisions Publiques au niveau Régional dans l'économie de la connaissance; Carpathian: INTERREG IIIB CADSES Project: Protection and sustainable development of the Carpathians in a transnational framework*)

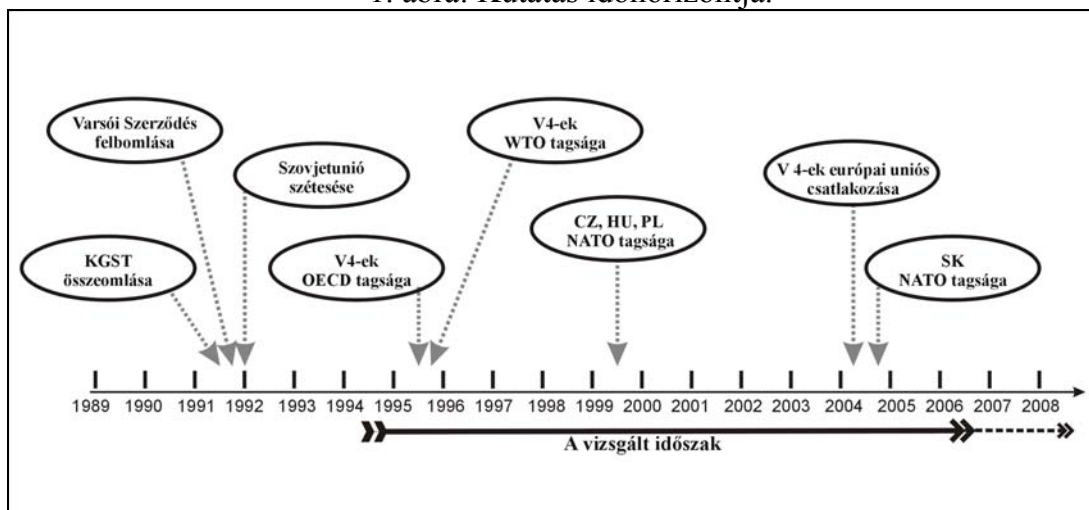
3. A kutatás célja és módszertana

Értekezésemben az alábbi kérdésekre kerestem a választ:

- Milyen *térgazdaságtani elméletek adaptálhatók*, illeszthetők a Visegrádi Négyek országaiban az elmúlt két évtizedben lezajlott *területi folyamatokra*?
- Létezik-e speciális *elméleti modell*, illetve *szabályrendszer*, amely leképezi az átmeneti gazdaságokban az egyenlőtlenségek térbeli és időbeli változását?
- Hogyan ment végbe a *régióalkotás, a regionalizmus folyamata* az érintett négy országban?
- Milyen *regionális politikai célokat és eszközöket definiáltak* a döntéshozók a területi egyenlőtlenségek mérséklésének érdekében?
- Milyen mértékben alakította át a *visegrádi országok térszerkezetét* a tervutasításos gazdaságtervezésről, -szervezésről a piaci alapokra történő áttérés?
- Milyen hatást gyakorolt a *gazdasági nyitottság fokozódása* a Visegrádi Négyek területi diszparitásainak alakulására?
- Miként *csoportosíthatók a régiók földrajzi elhelyezkedésük, gazdasági-társadalmi adottságaik, infrastrukturális ellátottságuk szerint*?
- Hogyan változtak a *szomszédsági kapcsolatok* (szomszédsági kölcsönhatások) a Visegrádi Négyek régiói esetében?

A vizsgált országok (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) az elmúlt évszázadok során, döntő részben egy távolabbi politikai-gazdasági centrum vonzáskörzetéhez tartoztak. E logika jelölte ki vizsgálatom időhorizontját is, amely úgy fogalmazható meg röviden, hogy a „két unió közötti” állapot. Azaz a Varsói Szerződés, a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, valamint a Szovjetunió 1991-es felbomlásától a Visegrádi Négyek 2004-es európai uniós csatlakozásáig terjedő időszak.

1. ábra: Kutatás időhorizontja.

Forrás: saját szerkesztés.

A rendelkezésre álló országos adatok lehetővé tették az átmenet teljes (1990-es évek elejétől, sőt a '80-as évek végétől napjainkig tartó) időszakának lefedését; azonban szubnacionális szinten ez a teljesség a megbízható, egymással kompatibilis regionális és megyei szintű adatok hiánya miatt már sérült. Ez a korlát eredményezte, hogy a számszerű regionális vizsgálatokat az 1995-ös esztendővel kezdtem. A frissebb, 2004-et követő évek adatai ugyanakkor lehetővé tették, hogy elemzésemet folytassam és kimutassam az európai uniós csatlakozás korai hatásait.

A doktori disszertációm *három nagyobb részre osztottam*.

A kutatásom térbeli és időbeli korlátainak definiálását követően, az *első részében* a területi egyenlőtlenségek összefüggéseire vonatkozó *elméleteket dolgoztam fel és adaptáltam a Visegrádi Négyekre*. Olyan komplex modellek azonosítására törekedtem, amelyek sikerrel írhatják le a gazdasági átmenet területi hatásait. Ezt követően került sor a kiterjedt hazai és nemzetközi szakirodalom elemző feldolgozására. Ez utóbbi nagyban *segítette a területi egyenlőtlenségek vizsgálatának gyakorlati és módszertani megalapozását*, illetve a korábbi kutatásokhoz történő kapcsolódási pontok megtalálását. Ez az átfogó elméleti-gyakorlati munka tette lehetővé *hipotéziseim megfogalmazását*.

A *második részben* a számszerű vizsgálataim előkészítése érdekében a Visegrádi Négyek történeti áttekintését kettős céllal végeztem. Egyrészt, hogy *történelmi időtávba helyezzem az elmúlt évtizedek eseményeit*; másrésztől fel kívántam tární *a regionalizáció és a regionális politika múltbeli előzményeit*, valamint *értékeltem az európai uniós csatlakozásból fakadó lehetőségeket*.

A *harmadik rész* tartalmazza *önálló kutatásom döntő hányadát*. A munka technikai kivitelezése érdekében elengedhetetlen volt a vizsgálat teljes időhorizontját, és földrajzi ha-

tököret lefedő adatbázis létrehozása. A térbeli elemzések végrehajtásához térinformatikai, térökonometriai és statisztikai szoftvereket alkalmaztam a következők szerint: *SPSS* (statisztikai alkalmazás), *Microsoft Excel* és *Access* (adatbázis-kezelés), *Kolibri Map* és *Mapinfo* (térinformatikai alkalmazások), valamint *GeoDa* (tér-ökonometria) és *Surfer* (vizualizáció). Az összeállított adatbázis segítségével (nemzeti és EuroStat forrásokból építkezve) a visegrádi országok és régiók idősoros és keresztmetszeti összehasonlító vizsgálatát végeztem el. Dolgozatomat a kapott eredmények alapján megalkotott téziseimmel, és javaslataimmal zártam.

4. A kutatás hipotézisei

Az előzetesen feltett kérdésekkel összhangban a következő hipotéziseket fogalmaztam meg.

1. táblázat: Kutatás hipotézisei.

ELMÉLETI HÁTTÉR	HIPOTÉZISEK
Neo-klasszikus elmélet és a konvergencia elmélet, valamint a Williamson-féle teória.	H1) A visegrádi országokban az átmenet időszaka alatt, nemzetgazdasági szinten érzékelhető felzárkózási folyamat (konvergencia), fejlettségük tekintetében, differenciálja a régiókat, azaz növeli a mezzo szintű diszparitásokat.
Export-bázis elmélet.	H2) Az átmenet időszakában a Visegrádi Négyek globalizálódása és európai reintegrációja zajlik. Ezekkel a folyamatokkal együtt járó intenzív működőtőke-áramlás, valamint áru- és szolgáltatás-csere erősíti a mezzo szintű területi polarizációt.
Endogén növekedésemélet és az új gazdaságföldrajz koncepciója.	H3) A visegrádi országok régiói nagyfokú heterogenitást mutatnak a különböző termelési tényezők (különös tekintettel az emberi tőkére) és az infrastrukturális ellátottság tekintetében. Ezek a különbségek alapvetően determinálják a térségek növekedési potenciáljait, ezáltal a régiók közötti egyenlőtlenségek mértékét.
A szocialista (tervutasításos) és a tőkés (piaci) telephely-elméletek markáns elkülönülése.	H4) Az 1980-as, '90-es évek fordulóján gyökeresen megváltozott gazdasági, társadalmi, politikai feltételrendszer módosítja a Visegrádi Négyek térszerkezetét. A kialakult helyzethez a kedvező geopolitikai fekvésű, diverzifikált gazdasági és munkaerőpiaci szerkezetű, valamint szállítási és telekommunikációs infrastruktúrával jobban ellátott térségek alkalmazkodnak hatékonyabban.
Térökonometriai elméletek.	H5) Az átmenet időszakában a visegrádi régiók szomszédsági viszonyai, kapcsolatai megváltoznak. A gazdasági térben új fejlettségbeli rések, „szakadékok” alakulnak ki. Ez a jelenség részben az országhatárok átjárhatóságának növekedéséből és elválasztó jellegének mérséklődéséből, részben a centrum térségek gyors bővüléséből fakad.

Változómozgás teória és a növekedési pólusok elmélete.	H6) Az átmenet időszakának makro szintű gazdasági konvergenciája a termelés és a gazdasági erőforrások térbeli koncentrációját idézi elő a növekedési pólusokon.
--	---

Forrás: saját szerkesztés.

5. A téma elméleti megközelítése

A gazdasági erőforrások és tevékenységek földrajzi szempontból egyenlőtlen eloszlása vitathatatlan. A területi egyenlőtlenségek a térbeli változások szükségszerű velejárói. Megszüntetésük nem is lehetséges maradéktalanul. Mindezek ellenére az eltérések, különbségek időbeli és térbeli változásának megértése évtizedeken, évszázadokon keresztül inspirálta a földrajztudomány és a közgazdaságtan kutatóit (Illés 2008).

A különféle *telephely-elméletek* által a gazdasági tevékenységek térbeli eloszlásának vizsgálata hosszabb időtávra tekint vissza. Az első ilyen jellegű számításokat a 17. század elején végezték, amelyekben matematikai módszerekkel tettek kísérletet egy telep helyének optimális meghatározására, figyelembe véve a nyersanyag beszerzésének és a késztermékek eladásának helyeit. A módszer célja, a piacra jutás költségeinek minimalizálása (Ottaviano-Thisse 2004).

Később, a 19. században *J. H. von Thünen* készített modellt, amellyel rávilágított a mezőgazdasági és ipari tevékenységek térbeli elhelyezkedésének szabályosságára. Annak ellenére, hogy *J. H. von Thünen* nem sokkal az ipari forradalmat követően fogalmazta meg elméletét, meglepő teljességgel és eredetiséggel tette azt. Figyelemre méltó, ahogyan írásba foglalta a modern értelemben vett *technológiai „spill-over” (túlcsoordulás) jelenségét és az iparágak közötti kapcsolatok fontosságát* (Edwards 2007).

A telephelyek további összefüggéseivel *A. Weber* foglalkozott, aki az ipari üzemek optimális helyének megtalálására koncentrált, különös tekintettel a fogyasztópiac, a nyers-, és alapanyagok elhelyezkedésére. Később, *A. Weber* megállapításaira építve *E. M. Hoover* készítette el az agglomerációs előnyök standard osztályozását, ami összhangban áll a *Marshall-féle externáliák* rendszerével. Idővel pedig *A. Lösch* fejlesztette tovább a telephelyre vonatkozó elméleteket azáltal, hogy nem egyedekben, hanem egész térbeli struktúrában gondolkodott; valamint az árakat és piaci viszonyokat nem kívülről determinálnak tekintette, hanem endogén tényezőknek (McCann-van Oort 2009).

Annak ellenére, hogy a földrajz tudomány és a közgazdaságtan kutatói hosszabb ideje elemzik az országok és régiók közötti jövedelmi különbségeket, *egyértelmű, koherens elméleti háttér, modell nem áll rendelkezésre*. Számos a területi fejlődés és egyenlőtlenség mechanizmusait feltárni szándékozó –egymásnak sokszor ellentmondó– hipotézis született. Ezen feltételezések létjogosultsága, igazolása nagyban függ a vizsgált sokaságtól, időszaktól, az adatok mennyiségétől és minőségétől.

A neo-klasszikus irányzat a *Ricardo-Mill-Smith-féle klasszikus közgazdaságtan örökségére épül*, amely szerint a gazdasági észszerűség és a piaci mechanizmusok alapján a termelési tényezők tökéletes mobilitása és áramlása megy végbe, a nagyobb megtérülést nyújtó térségek irányába (Gilpin 2004). A vállalkozás a több profitot, a munkaerő a magasabb bért ígérő lokáció felé áramlik. A tényezők csökkenő határhasznán keresztül a gazdaságban ugyanakkor egy *kiigazító mechanizmus* működik, ami az egy főre eső jövedelem tekintetében a területi diszparitások hosszú távú kiegyenlítődéset eredményezi. *R. M.*

Solow szerint a növekedéssel párhuzamosan egyszerűen eltűnnek a területi különbségek a tőke-, és a munkatényező csökkenő határhaszna miatt. A neo-klasszikus elméletet az alapvető feltételezései miatt számos kritikával illetik. Mindezek ellenére az irányzat jelentős hatást gyakorol a regionális fejlődések vizsgálatára és a területpolitikára (*Pike et al* 2008).

A termelési tényezők, mint extern adottságok használatával való elégedetlenség, a neo-klasszikus elméletek továbbgondolásához vezetett. A korábban külsőnek, függetlennek tekintett elemek beépítésére törekvő *endogén növekedés elméletek* középpontjában is a regionális konvergencia-divergencia áll. Az *innováció és a technológia, mint termelési tényezőknek a modellbe történő bevonását követi a legnagyobb figyelem*. Az endogén növekedési modellek megállapításai szerint *a régiók eltérő fejlődésének következtében kialakuló területi különbségek tartósan fennállhatnak* (*Fenyővári-Lukovics* 2008). Ennek értelmében a tudás felhalmozása növekvő skálahozadékot eredményez, ami nem hordozza magában a területi egyenlőtlenségek csökkenésére irányuló mechanizmust (*Barro* 2005).

A másik, jelentős *elméleti iskolát, amely a térbeli egyenlőtlenségekről a neo-klasszikustól eltérő gondolatokat fogalmaz meg, J. M. Keynes neve és munkássága fémjelzi*. Építve a neo-klasszikus elmélet kritikájára a keynes-i megközelítés a regionális divergenciák megértésre és magyarázatára törekszik. Az irányzat a tényezők alulhasznosíthatóságára, a keresleti oldal elégtelenségére és az állam gazdasági szerepének meghatározására koncentrál. Annak ellenére, hogy *J. M. Keynes* koncepciója elsődlegesen országokra vonatkozott, *számtalan gondolatát ültették át a regionális gazdaságtan területére*. *G. K. Myrdal*, valamint más neo-, és poszt-keynesiánus gondolkodó véleménye alapján *a regionális fejlődés fokozza a területi különbségeket* (*Novák-Papdi* 2007).

Az export-bázis elmélet a keynes-i kereslet központú irányzat egyik típusa. A regionális fejlődésekben megmutatkozó különbségeket a régiók különböző export volumenéből vezeti le. Ennek megfelelően az adott régió outputja iránti külső kereslet, határozza meg annak növekedési rátáját. A differenciálódás mechanizmusa abból fakad, hogy a külkereskedelemből származó bevételek először, közvetlenül az exportorientált szektorokban, régiókban generálnak növekedést, és ez a jótékony hatás csak idővel terjed át az alárendelt, nem exportáló ágazatokra, területekre (*Kocziszkó* 2008).

Ehhez kapcsolódóan *N. Kaldor* definiálta a „*körkörös vagy kumulatív összefüggések*” jelenségét, amelyben feltárta a gazdasági növekedés önfokozódó mechanizmusát. Ez magyarázatot ad a fejlettebb régiók össztermékének gyorsabb, nagyobb mértékű bővülésére, illetve a fejletlenek marginalizálódására, leszakadására (*Benedek* 2000).

Az export-bázis elméletet és a Kaldor-féle körkörös összefüggések gondolatát követik az ún. polarizációs irányzatok, amelyek a korábbiaktól eltérően a fejlődésbeli különbségekben, a divergenciákban látják a regionális fejlődés természetét. *F. Perroux* és *J. R. Boudeville* dolgozta ki a *növekedési pólusok* teóriáját, amely szerint éppen az egyensúlytalanságok, és az általuk létrehozott pólusok a növekedés hajtóerői, generálói (*Kozma* 2006).

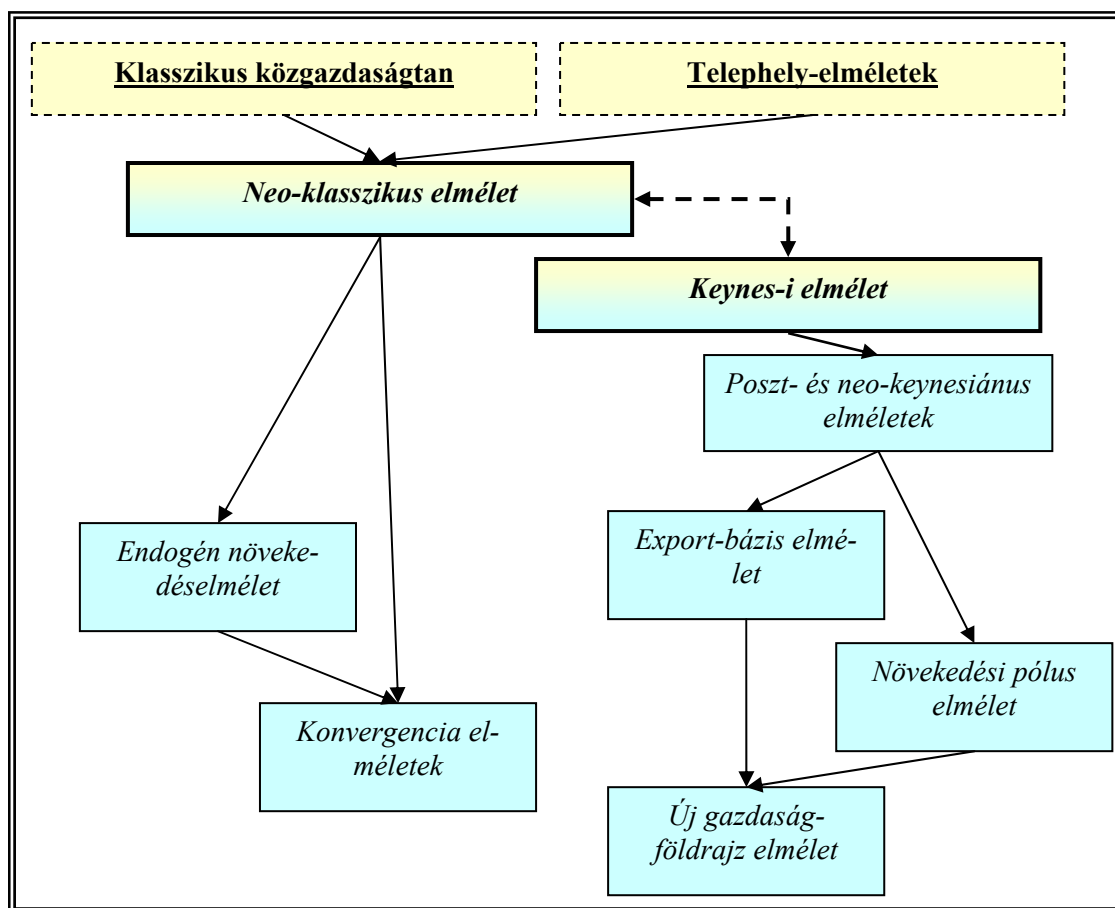
Idővel újabb és újabb modellek kifejlesztésére került sor. Az új növekedéselméletek már nem éltek a csökkenő (eltűnő) határhaszon feltételezésével, különösképpen a humán, a tudás, és a közvagyon formáira. Az új kereskedelmi elmélet nem csak *elhagyta a csökkenő határhaszon kikötését*, hanem *bevezette a rendszerbe a szállítási költséget*. A földrajzi gazdaságtan a nemzetgazdaságtan prosperitásával, a kereskedelemmel és e két tényező egyenlőtlen helyi és regionális fejlődést befolyásoló hatásával, összefüggéseivel foglalko-

zik. Az irányzat a keynes-i és kaldori tökéletlen versenyre, a növekvő hozadékokra, a külső megtakarításokra építve, illetve kombinálva ezeket az iparágakon és vállalatokon belüli kereskedelem eszméjével, alapvetően kérdőjelezi meg a neo-klasszikus elmélet megállapításait (Lengyel-Rechnitzer 2004).

A '90-es évek elején jelentek meg P. Krugman munkái, amelyekben új gazdaságföldrajz („New Economic Geography”) néven lényegében elsőként állította központba a gazdasági folyamatok esetében a térbeli meghatározottságot, s ennek révén nemcsak a regionális tudomány megújítását ösztönözte, hanem a közgazdaságtudomány nyitását is a területi összefüggések felé (Varga 2009). A koncepció kidolgozásban P. Krugman mellett, M. Fujita és A. Venables játszott döntő szerepet (Fujita et al 2001).

Az új gazdaságföldrajz, vagy másképpen az agglomerációs gazdaságtan (agglomeration economies) abból a megfigyelésből indul ki, hogy a gazdasági tevékenységek térben koncentrálnak.

2. ábra: A kutatás háttéréül szolgáló elméletek kapcsolatrendszere.

Forrás: saját szerkesztés.

A gazdasági fejlődés és a területi differenciálódás (vagy nivellálódás) közötti összefüggéseket mások annak komplexitásában kísérelték meg feltárni. J. G. Williamson (1965) az országokon belüli fejlettségi különbségeket időben és térben vizsgáló tanulmánya újszerű megközelítést hozott. Az 1965-ben megjelenő munkájában az USA területeit vizsgálta idősoros és keresztmetszeti adatokon keresztül (Nemes Nagy 1998). Megállapítása szerint a területi diszparitások mértéke a jövedelem, illetve a gazdasági fejlettség szintjének függvényében eltérően, de szabályszerűen változik. Emellett a nemzetgazdasági és a regionális

fejlődés kapcsolatával foglalkozik a „*trade-off*” (*váltómozgás*) *elmélete* is, amely kimondja, hogy az agglomerálódás és a regionális egyenlőtlenségek változása kölcsönhatásban van egymással, időben ciklikusan követi egymást (Meyer-Lackenbauer 2006).

Doktori munkámra legnagyobb hatást a Barro-féle endogén növekedésemélet, valamint a polarizációs teóriák gyakorolták. Emellett számításaimmal a Williamson-féle hipotézist és a váltómozgás jelenségét kívántam tesztelni a Visegrádi Négyek régióra adaptálva.

6. A visegrádi országok gazdaságtörténeti vizsgálata

A Visegrádi Négyek regionális teljesítményeiben *jelenleg fennálló különbségek megértése nem lehet teljes a történelmi előzmények ismerete nélkül*. Disszertációmban két fejezetet szenteltem a visegrádi országok történelmének. Ezekben a részekben a térség gazdaságtörténeti múltját, valamint a regionalizáció folyamatát tekintetem át.

A 19. század közepétől napjainkig tartó intervallumot választottam, amely hosszabb távú elemzést is lehetővé tett. Ennek a kb. másfél évszázadnak a fő mérföldkövei az 1. és 2. világháború; illetve az 1980-as, '90-es évek fordulója.

Kelet-Közép-Európa gazdaságának az elmúlt másfél évszázadban bekövetkezett szerves fejlődésében *azonosíthatók a klasszikus fejlődési szakaszok*. Ugyanakkor több külső és belső esemény jelentősen befolyásolta, torzította ezeknek az intervallumoknak a hosszát és hatásait.

A 19. század második felében *elinduló kapitalista fejlődés és iparosodás* lényegében a 2. világháborúig tartott, bár az 1. világháborút lezáró békék Európa e szegletében okozták *a legnagyobb mértékű módosulásokat a gazdasági, és politikai feltételrendszerben*. A határok megsokszorozódása és elválasztó szerepének fokozódása, valamint a két világháború közötti időszakot jellemző nacionalista belpolitika és protekcionista gazdaságpolitika megbontotta a korábban létrejött gazdasági kapcsolatokat és töredezett térszerkezetet hozott létre.

Ennél is nagyobb hatást gyakorolt a térség gazdaságának földrajzi elhelyezkedésére, illetve kapcsolatrendszerére és teljesítményére *a szovjet politika térnyerése a 2. világháborút követően*. A szovjet ipartelepítés és gazdaságpolitika, amely számos elemében eltér a tőkéstől, új karakterisztikát és keleti orientációt hozott a térség államainak. Ennek a politikának a gazdaságot és teret formáló hatásai a '60-as évektől folyamatosan gyengültek, míg nem a '80-as évek végén megszűntek.

Ezt követően indult meg *Kelet-Közép-Európa integrációja és globalizációja*, újfent piaci, kapitalista feltételek mellett. Az átmenet időszaka polarizációs hatást gyakorolt a visegrádi országok gazdaságára, társadalmára, ezáltal növekvő mértékű egyenlőtlenségeket generált. Míg bizonyos térségek számára felzárkózást, gazdasági növekedést eredményezett, addig másoknak visszaesést vagy stagnálást.

Tapasztalataim szerint *az átmenet időszaka – a gazdaságformáló hatások mértéke, intenzitása, üteme alapján – egyedinek tekinthető*. Csupán a több mint száz évvel ezelőtti modernizáció, illetve az ötven évvel ezelőtti államszocializmus kiépülésének kora eredményezett hasonló változásokat a gazdasági-társadalmi térszerkezetben.

A „történelmi időutazás” másik célja *a közigazgatási rendszerek és a regionalizáció múltjának megismerése volt*. A politika alapvető formálója a gazdaság térbeli eloszlásának, attól függően, hogy milyen feltételeket szab a gazdasági és társadalmi folyamatoknak, illetve mekkora teret enged a helyi véleményeknek, a lentől jövő kezdeményezéseknek. *A politikai struktúra és a közigazgatási rendszer áttekintése különösen lényeges Kelet-Közép-Európával kapcsolatban*, hiszen a kontinens ezen részén két évtizeddel ezelőtt

még rendkívüli módon központosított államok léteztek (Kuttor 2005). Ennek megfelelően szükségesnek tartottam megvizsgálni, hogy a szubszidiaritás európai uniós elvét szem előtt tartva, minként ment végbe a térségben a központi hatalom decentralizációja. Az érintett államok hasonló politikai berendezkedéssel bírnak, így közös pontok, hasonló folyamatok állapíthatók meg, fedezhetők fel (Illés 2008, Gulyás 2005).

A '90-es évek második felében –a NUTS elvárásainak megfelelően– mind a négy államban kialakult az EU-konform régiók hálózata. Ennek ellenére a területi egységek nagyfokú heterogenitást mutatnak mind a történelmi hagyományok, mind a hatás- és feladatkörök vonatkozásában. Feltáró munkámmal elsődlegesen a 20. század során a közigazgatási rendszerekben bekövetkezett változásokat kívántam vizsgálni, bemutatni.

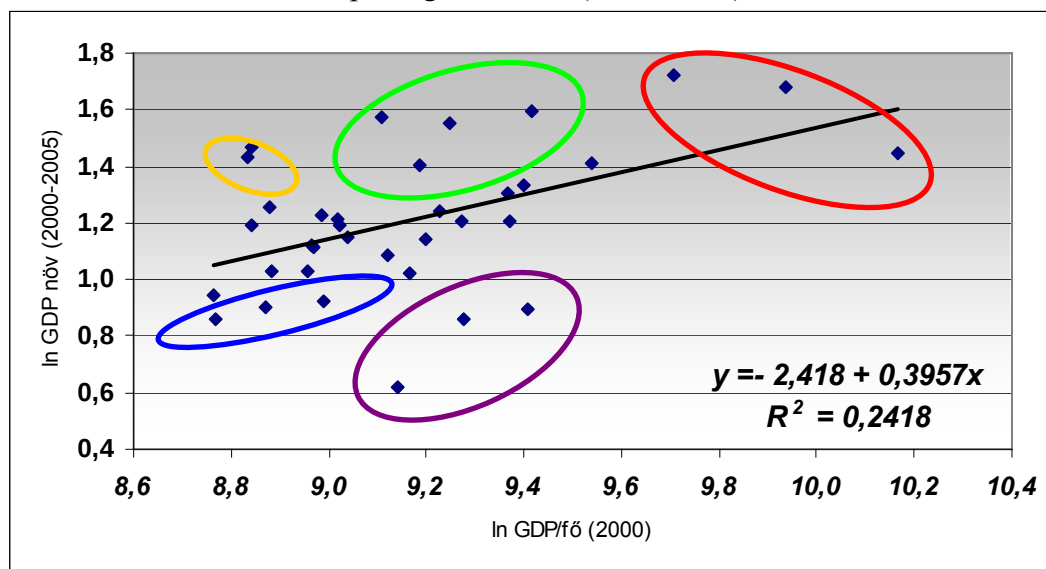
7. A kutatás új és újszerű megállapításai

A disszertációm második felében a Visegrádi Négyek regionális szintű, gazdasági egyenlőtlenségeinek vizsgálatát végeztem el. A *diszparitások számszerűsítéséhez kiterjedt eszköztár áll rendelkezésre* (Dusek 2004, Kocziszky 2007, Nemes Nagy 2005). Munkám során arra törekedtem, hogy hipotéziseim ellenőrzéséhez az egyszerűbb matematikai mértől a komplexebb statisztikai eljárásig minél több módszert alkalmazzak. Elemzéseimhez minden esetben a kelet-közép-európai térség harmincöt NUTS 2-es régiójának adatait használtam fel az 1995-2006-os időtávra kiterjedően.

A GDP/fő adatok használatával a *terjedelem-arány* és *duálmutató* mellett a *szóródás*, és *szórás* értékekkel számszerűsítettem a regionális differenciálódást. Majd a diszparitások különböző dimenzióit bemutató komponenseket egy komplex mutatószámban ötvöztem.

A sokaság eloszlását *box-plot* és *hisztogramos megjelenítéssel* ellenőriztem. A régiók konvergenciáját-divergenciáját szigma és béta eljárással teszteltem.

3. ábra: A Visegrádi Négyek régióinak szóródása jövedelmi helyzetük és növekedési képességük szerint (1999-2006).

Forrás: saját szerkesztés.

A regionális gazdasági egyenlőtlenségekkel kapcsolatos kalkulációk eredményei alapján fogalmaztam meg az első tézist.

1. TÉZIS

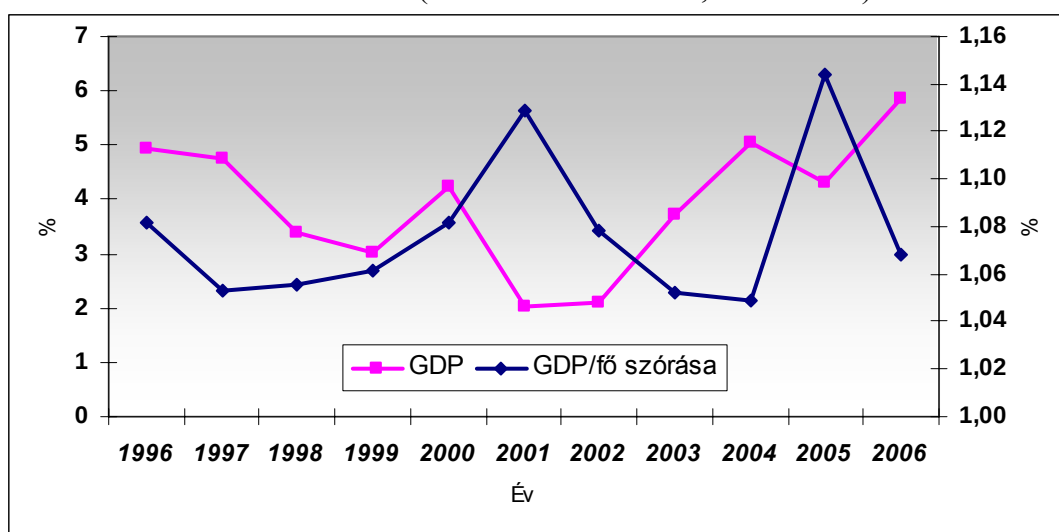
Az átmeneti időszakban, 1995 és 2006 között a Visegrádi Négyek makro szintű gazdasági növekedésével mezo szintű polarizáció párosult. A nemzeti és regionális területi szinteken egyidejűleg konvergens, illetve divergens folyamatok zajlottak le. Ezáltal a visegrádi országok igazolták a transzformációs időszak növekvő mértékű területi egyenlőtlenségeiről szóló Williamson-féle hipotézist.

A Visegrádi Négyek régióira vonatkozó konvergencia-vizsgálatok cáfolták az endogén növekedésemélet spontán területi kiegyenlítődésre vonatkozó hipotézisét, ugyanakkor bizonyították a hasonló gazdasági szerkezetű és fejlettségű térségek által formált „konvergencia klubok” létezését.

Továbbiakban arra kerestem a választ, hogy az egyes gazdaságok növekedése és nyitottságának fokozódása, illetve a kormányzatok pénzügyi pozíciója milyen hatással van a területi egyenlőtlenségek változására. Az összefüggések feltáráshoz láncviszonyszámokat és korreláció-számítást alkalmaztam a Visegrádi Négyek adataira, az 1995-től 2006-ig terjedő időszakban. A makro szintű adatok vizsgálatával sikerült választ adni arra a kérdésre, hogy miért találhatók a területi polarizáció fokozódásának folyamatán belül eltérő ütemű szakaszok.

A regionális GDP/fő értékek szórásának, valamint a GDP, a külkereskedelmi nyitottság, a működőtőke-beáramlás és a fizetési mérleg mértékének éves változását, és egymáshoz való viszonyát elemeztem. A kapott eredményeket függvények segítségével ábrázoltam.

4. ábra: A visegrádi országok össztermékének és az egy főre jutó regionális GDP szórásának alakulása (éves változás %-ban, 1996-2006).

Forrás: saját szerkesztés.

A tényező-vizsgálatok rámutattak a külkereskedelmi nyitás, a működőtőke-beáramlás és a gazdaság növekedés kölcsönös, egymást gerjesztő hatására; illetve a diszparitások növekedését előidéző következményére. A közvetlen, külföldi beruházások, ezáltal az exportorientált modern gyártási technológiák (beleértve mind a fizikális, mind a szellemi infrastruktúrát) földrajzi megjelenése rendkívül koncentrált volt, így a fejlettségbeli területi egyenlőtlenségek fokozódásának irányában hatott.

Az alkalmazott időbeli keresztkorreláció-számítás igazolta a fenti megállapítást, ugyanakkor rámutatott egy „összefüggésre” is. Ezek szerint a GDP növekedés területi

egyenlőtlenségeket fokozó hatása látszólagos, valójában a működőtőke és a gazdasági nyitottság polarizációs hatása jelenik meg benne.

A *kormányzatok pénzügyi pozícióinak* elemzése az előbbiekhöz hasonló szoros, egyértelmű kapcsolatot nem mutatott ki. Annyi állapítható meg, hogy a 2000-es esztendő követő időszak romló fizetési mérlegei *beszűkítették a kormányzatok mozgásterét a regionális politikák finanszírozása terén*, amelyen kisebb mértékben csupán az európai uniós csatlakozás változtatott.

Tapasztalataimat a második tételben foglaltam össze.

2. TÉZIS

A Visegrádi Négyek globalizálódása és európai uniós integrálódása a gazdasági nyitás fokozódását eredményezte. A külföldi működőtőke megjelenése és ezzel szoros összefüggésben az exportorientált gazdasági tevékenységek földrajzi kiépülése mind a négy vizsgált országban nagyfokú koncentrátságot mutatott az 1995-2006-os időszak során. A külgazdasági kapcsolatok hangsúlyosabbá válása és a külföldi működőtőke térnyerése erősítette a regionális differenciálódás, polarizálódás folyamatát.

A regionális diszparitások makrogazdasági összefüggéseinek elemzése igazolta az export-bázis elmélet mechanizmusainak érvényességét a Visegrádi Négyek esetében.

A makro szintű tényezők vizsgálatát követően a regionális adottságok gazdasági növekedést, ezáltal az egyenlőtlenségeket befolyásoló hatásával foglalkoztam.

A területi egyenlőtlenségekre ható tényezők elemzéséhez a lineáris (Pearson-féle), kétoldali korreláció-számítás módszerét választottam. A korreláció-számítás a mennyiségi változók közötti összefüggések irányának és erősségének meghatározását tette lehetővé. Két időpontban (2000-ben és 2005-ben) teszteltem, hogy az egy főre jutó bruttó hazai termék és a többi mennyiségi változó között milyen természetű kapcsolat áll fenn, illetve az időben miként változott.

Az alábbi területeket 13 mennyiségi változóval jellemeztem:

- az emberi erőforrás mennyisége és minősége;
- a gazdaság növekedése, mérete és szerkezete;
- az innováció és a tudásgazdaság jelentősége;
- az infrastruktúra sűrűsége és minősége.

Az emberi erőforrásra vonatkozó tényezők minden esetben *szignifikánsak és erős*, illetve *közepesen erős* kapcsolatot mutattak. Fontosnak tartottam kiemelni, hogy a vizsgálat során a legerősebb, pozitív kapcsolatot a *felsőfokú végzettségűek és a kutatás- és technológia-fejlesztő ágazatokban foglalkoztatottak aránya* és az egy főre jutó bruttó hazai termék között találtam. A kapcsolat *intenzitása mindkét esetben növekedett* 2000 és 2005 között. Pozitív, ugyanakkor kisebb intenzitású kapcsolatot tártam fel a kutatás-fejlesztés GDP arányos kiadása, valamint a GDP/fő között.

Emellett *Bennett módszert* alkalmaztam a régiók rangsorképzésére (1999-ben és 2006-ban). Az eljárás lehetőséget kínált az egymáshoz viszonyított fejlettségi szintek rögzítésre és a korábban már használt 13 tényező szerepének kimutatására.

A Visegrádi Négyek regionális tényező-vizsgálata *hangsúlyozta, sőt kiemelte az emberi erőforrás jelentőségét*. Az eredmények alapján a gazdasági növekedés előmozdítása, illetve a hátrányos helyzetű térségek segítése érdekében *az emberi erőforrás fejlesztése, tudásszintjének emelése és a munkaerőpiaci feltételek javítása* tekinthető a legfontosabb feladatnak. Erre a megállapításra építettem harmadik tételmet.

3. TÉZIS

A visegrádi országok régiói nagyfokú heterogenitást mutatnak a termelési tényezők tekintetében. A tényezők bőséges, illetve szűkös rendelkezésre állása befolyásolta a régiók növekedési képességét, ezáltal a regionális egyenlőtlenségek alakulását.

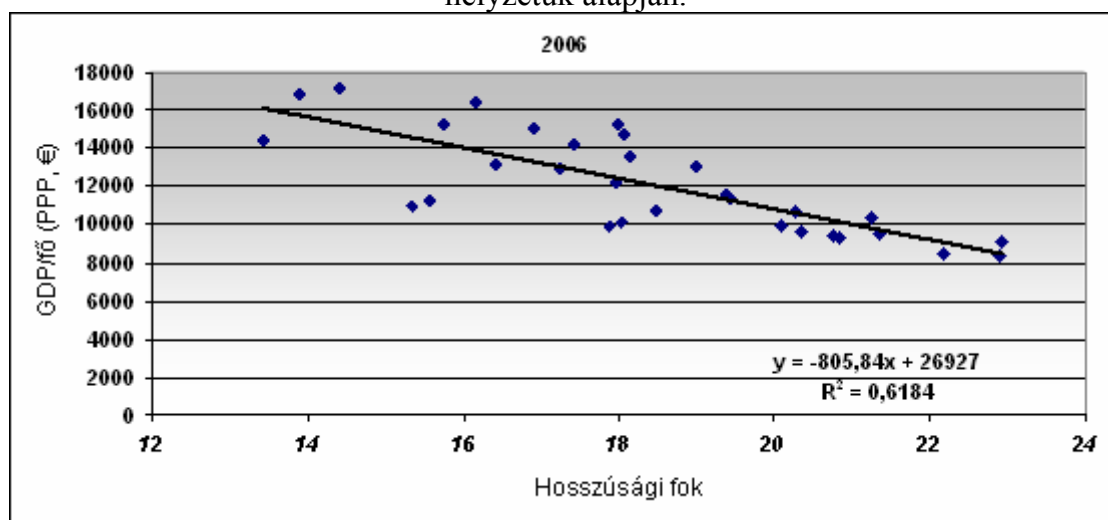
A termelési tényezők és a gazdasági fejlettség kapcsolatának vizsgálati eredményei az emberi erőforrásnak, valamint a kutató-fejlesztő tevékenységnek tulajdonítottak kiemelkedő jelentőséget. A korreláció-számítások szerint a fejlettségi rések mértékének csökkentése, és a területileg kiegyensúlyozott gazdasági növekedés megvalósítása érdekében elsődleges feladat a humán tőke és a kutatás-fejlesztés eloszlásában mutatkozó regionális különbségek mérséklése.

Ezután a Visegrádi Négyek több szempontú regionális elemzését végeztem el. A régiók csoportosítására több hazai és nemzetközi példa szolgáltat alapot. Az Európai Unió (ESPN), a Világbank, az ENSZ, az OECD is foglalkozik a szubnacionális szint *területi egységeinek tipologizálásával* (EC 2008, UN 2002, WB 2009).

Esetemben a csoportképzés szempontjai a következők voltak: a *népesség koncentrációja*, a *gazdaság szerkezete* és a *régió földrajzi helyzete*. Az első esetben a népsűrűség és a régió legnépesebb településének népességszámát; a másodikban a munkaerő és a hozzáadott érték szektorális megoszlását használtam fel.

Emellett azt vizsgáltam, hogy létezik-e összefüggés az egyes régiók lokációja és fejlettségi szintje között. Ide kapcsolódik az úgynevezett „nyugat-kelet lejtő” hipotézise, amely szerint minél kedvezőbb geopolitikai (nyugatibb) fekvésű egy térség, annál magasabb a fejlettségi szintje (nagyobb a GDP/fő értéke). Ennek teszteléséhez a régiók földrajzi helyzetét és gazdasági fejlettségi mutatóját vettem össze.

5. ábra: A Visegrádi Négyek régióinak elhelyezkedése a GDP értékük és nyugat-keleti helyzetük alapján.

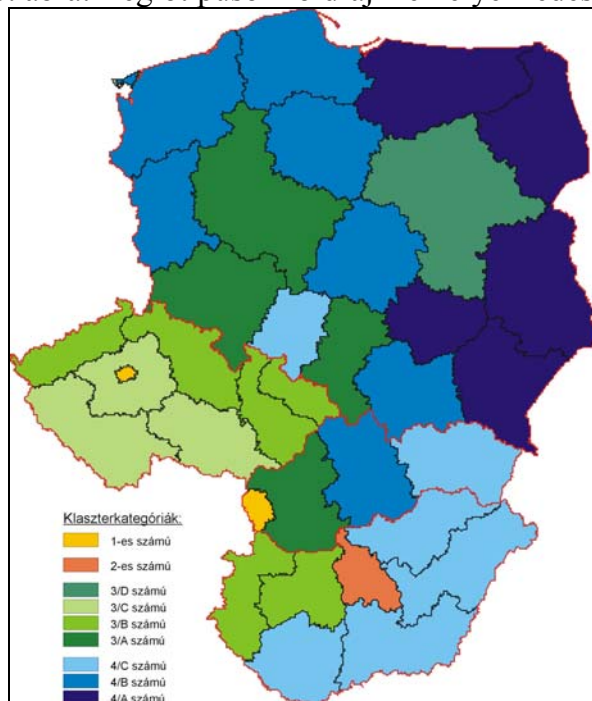
Forrás: saját szerkesztés.

Az egyes régiócsoporthoz között feltárt szignifikáns eltérések a centrum-periféria viszonylatában is értelmezhetők. A számok megmutatták, hogy az elmúlt két évtizedben „kinyílt a fejlettségbeli olló” és kritikus mértékűvé vált a „szakadék” a városodott, urbanus, terciarizálódott gazdaságú régiók és a vidéki, rurális, agrár-ipari térségek között.

Ezt követően a sokaság elemeinek integrált csoportosítását készítettem el, amely egyidejűleg több szempont bevonását tett lehetővé. Ennek az eljárásnak az egyik lehetséges megoldás a *hierarchikus klaszterelemzés*, amelyet az SPSS szoftver segítségével, az ún. „*between-groups linkage*” (átlagos lánc a csoportok között) módszer szerint kiviteleztem. 10 változó standardizált (Z érték alapján) értékét *használtam fel*, a 2006-os esztendő adatai alapján.

A klaszterelemzés során a sokaság egyedeinek egymástól való, euklideszi értelemben vett „távolsága” határozta meg a csoportosítási lehetőséget. A sokaság számának redukálásáról, ezáltal az optimális klaszterszámról az agglomerációs együttható tájékoztatót.

6. ábra: Régiótípusok földrajzi elhelyezkedése.

Forrás: saját szerkesztés.

A többtényezős térszerkezet-vizsgálat a Visegrádi Négyeken belül az átmenet hatására (2006-ban) jól azonosítható, elkülöníthető térelemek kialakulását jelezte, amelyeket az alábbiak szerint nevesítettem, illetve jellemeztem röviden:

- Az *átmenet nyerteseinek, haszonélvezőinek* tekinthető régiók:
 - *elsődleges haszonélvezők*, vagy „*abszolút nyertesek*” csoportja: a dinamikus növekedést felmutató, rugalmas, aktív és képzett munkaerővel, kiterjedt szolgáltató szektorral, fejlett infrastruktúrával és jó elérhetőséggel rendelkező fővárosi régiók. Ez a kategória két klasztert foglal magában (1-es és 2-es számú klaszter: Prága-Pozsony, valamint Közép-Magyarország).
 - *másodlagos haszonélvezők*, vagy „*potenciális felzárkózók*” csoportja: kedvező geopolitikai helyzetű (nyugati fekvésű) térségek, amelyek urbanizáltak, jelentős és modernizált ipari hagyományokkal és kapacitásokkal, valamint fejlett szolgáltató szektorral bírnak, ezáltal sikeresen kapcsolódtak be az európai munkamegosztásba és értékkeremtésbe (3-as számú klaszter).
- Az *átmenet veszteseinek* tekinthető régiók:
 - *vesztesek*, vagy „*veszélyeztetett leszakadók*” csoportja: azokat a régiókat jelöli, amelyek földrajzi elhelyezkedése kedvezőtlen, (belső vagy külső) periférikus, ahol a gazdasági szerkezetváltás folyamatban van, ami megmutatkozik a gazdaság hátrányos szektorális megoszlásában és a kedvezőtlen munkaerőpiaci kondíciókban (4-es számú klaszter).

A négyes tézis a térelemzés eredményeinek rövid összefoglalóját nyújtja.

4. TÉZIS

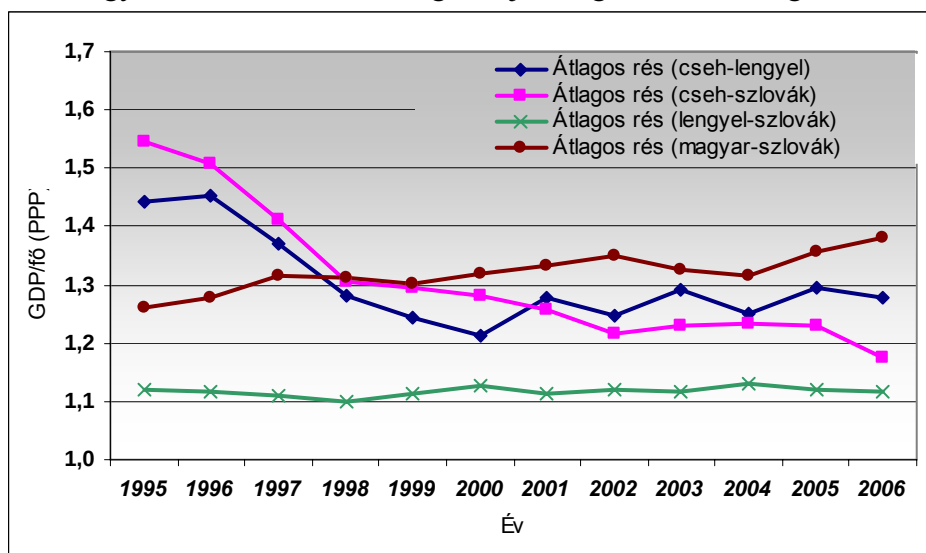
Az elmúlt két évtized politikai-gazdasági változásai átformálták a visegrádi országok gazdasági, társadalmi térszerkezetét. Az időszak alatt mind a centrum-periféria, mind a nyugat-kelet relációban fokozódtak a térszerkezeti egyensúlytalanságok és egyenlőtlenségek.

A régiók több szempont alapján történő klaszterizációja, lehetővé tette az átmenet nyertes és vesztes térségeinek azonosítását. A fővárosok mellett, a diverzifikált gazdasági és munkaerőpiaci szerkezettel bíró, kedvező geopolitikai helyzetű régiók tudtak gyorsabban és hatékonyabban alkalmazkodni a nemzeti és nemzetközi verseny kényszeréhez, illetve együttműködés lehetőségéhez.

Az ötös tézis megfogalmazásához a területi autokorrelációt elemeztem, és a határok gazdasági térelválasztó funkcióját vizsgáltam. Ezen módszerek által az azonos jegyeket felmutató egységek földrajzi csoportosulását kívántam igazolni, illetve a „fejlettségbeli szakadékokat” azonosítani. A régiók viszonyát és kölcsönhatását a szomszédsági mátrix, a potenciál módszer, és a térben súlyozott (késleltetett) GDP/fő értékek számbavétele alapján tettem meg.

A kapott eredmények a Visegrádi Négyek térszerkezetének lényegi módosulását jelezték. A korábban –fejlettség szempontjából– homogénnek tekinthető térségen belül új csomópontok alakultak ki. Míg bizonyos törésvonalak, mint például egyes határszakaszok elvesztették elválasztó funkciójukat, addig máshol új „rések” (különösen a magrégiók határai mentén) jelentek meg.

7. ábra: Az egyes határszakaszok átlagos fejlettségbeli különbségeinek változása.

Forrás: saját szerkesztés EuroStat adatok alapján.

2006-ra kirajzolódó potenciáltérkép alapvető különbséget tett Csehország, Magyarország, Szlovákia, valamint Lengyelország között. Az előbbi három államban inkább a nyugat-kelet tagoltságú térszerkezet alakult ki, erősödött meg; utóbbiban a központ-periféria típusú.

5. TÉZIS

A visegrádi országok régióinak szomszédsági kapcsolatrendszere átalakult az átmenet folyamatainak következtében.

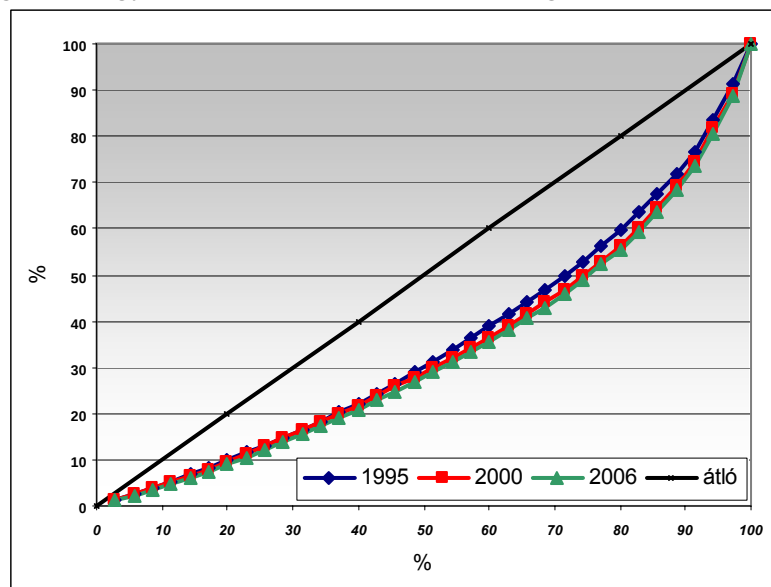
A polarizáció területi hatásaként a legnagyobb mértékű fejlettségbeli rések a központi régiók határai mentén alakultak ki az időszak végére. Ugyanakkor az országhatárok gazdasági értelemben vett elválasztó, szakadékképző szerepe csökkent.

A régiók gazdasági kölcsönhatását modellező potenciálmódszer bizonyította Csehország, Magyarország, Szlovákia térszerkezeteinek hasonlóságát, amelytől Lengyelország érdemben eltér. Előbbi három ország esetében a nyugat-kelet tagoltság, utóbbinál a centrum-periféria viszony a jellemzőbb.

Végezetül az „új gazdaságföldrajz” elméletéből kiindulva az erőforrások koncentrációját, valamint a növekedési pólusok szerepét és helyzetét vizsgáltam. Építve a korábbi település-hierarchia vizsgálatának eredményeire a makroregionális és nemzeti hatókörrel, funkciókkal bíró pólusok azonosítását végeztem el. Az eredmények a négy főváros mellett további öt lengyel várost, illetve agglomerációt jelöltek meg, mint potenciális növekedési pólus (Budapest, Varsó, Pozsony, Prága, valamint Gdansk-Gdynia-Sopot, Krakó, Lódz, Poznan, Wrocław). Ezt követően a fent nevezett központok gazdasági, társadalmi, tudományos szerepét vizsgáltam nemzeti és nemzetközi összehasonlításban.

Emellett a bruttó hazai termék és a foglalkoztatottak térbeli agglomerálódását számszerűsítettem Lorenz-görbe, Gini-mutató és Herfindhal-Hirschman-index segítségével. Az eredmények mind a GDP, mind az aktív népesség megoszlásában a központi térségek fokozódó szerepét mutatták, különösképpen a '90-es évek második felében és a visegrádi országok európai uniós csatlakozását követően.

8. ábra: A Visegrádi Négyek bruttó hazai termékének regionális eloszlása (Lorenz-görbe).

Forrás: saját szerkesztés.

Mindezek alapján kijelenthető, hogy az erőforrások koncentrációjának hipotézise megerősítést nyert.

6. TÉZIS

A Visegrádi Négyek országaiban az átmenet időszaka a termelés erőteljesebb, a munkaerő mérsékeltebb térbeli koncentrálódását eredményezte. Az agglomerálódást előidéző erők intenzitása az 1990-es évek második felében és az európai uniós csatlakozást követően fokozódott.

Az agglomerálódás folyamata elsődlegesen a fővárosok (Budapest, Prága, Pozsony, Varsó) és a lengyel regionális központok (Gdansk-Gdynia-Sopot, Krakko, Lódz, Poznan, Wroclaw) gazdasági-társadalmi-tudományos súlyát és szerepét növelte. E növekedési pólusok a jövőben döntő hatást gyakorolhatnak a tágabb kelet-közép-európai térség gazdasági összeteljesítményére, versenyképességére.

8. Összefoglaló értékelés, javaslatok

A doktori munkám elsődleges céljaként a gazdasági, politikai átmenet területi hatásainak vizsgálatát jelöltem meg. *Választ kerestem a Visegrádi Négyek térszerkezetében a választott évtizedben bekövetkezett változásokkal kapcsolatos kérdésekre.* A választott négy ország (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) példáján keresztül a *nemzeti szintű* növekedés és a *regionális konvergencia-divergencia* közötti összefüggések feltárására, bemutatására és tudományos magyarázatára törekedtem.

Kutatásom eredményeivel összhangban javaslatokat fogalmaztam meg a visegrádi országok makro és mezzo szintű konvergenciája, valamint területileg kiegyensúlyozott, fenntartható fejlődése érdekében. *Javaslataimat a klaszterelemzés eredményeként előállt különböző térelemekre, régiócsoporthoz szabtam:*

- A *fővárosi térségek („abszolút nyertesek”)* esetében a nemzetközi integráció, az *európai és globális hálózatokba történő belépés* élvez kiemelt prioritást.
 - Ehhez szükséges, hogy minél több *multinacionális és transznacionális vállalat*, valamint *nemzetközi szervezet* települjön be a városokba, vagy azok vonzáskörzetébe.
 - A jövedelemtermelő képesség és a versenyképesség szempontjából kiemelt fontosságú a *kutató-fejlesztő profil*, az *innovációs kapacitások* további bővítése mind az *infrastruktúra*, mind az *emberi erőforrás* terén. Ennek érdekében elő kell segíteni az *oktatási* (elsődlegesen szak- és felsőfokú) *intézmények nemzetközi presztízsének kialakítását*, majd növelését.
 - A fővárosi térségek *infrastrukturális ellátottsága jónak mondható*, azonban a vasúti hálózat amortizációja és a gyorsvasút-rendszer hiánya később szűk keresztmetszetet okozhat a közlekedésben, szállításban. A nyugat-európai piacok elérése az autópályák, repülőtér által biztosított, azonban a hálózat fejlesztése szükséges a belső perifériák és a kelet-európai piacok irányban. Ezek a beruházások a centrumtérségek perifériákra gyakorolt *jóhatékony („spread”)* hatásainak erősítéséhez is elengedhetetlenek.
- A *másodlagos haszonélvező („potenciális felzárkózó”)* térségek számára a kialakult húzóágazatok, -telephelyek dinamizálása szükséges (kiváltképpen a jelenlegi válsághelyzetben).
 - Ezért elsődlegesen a *humán tőke fejlesztésének*, valamint a tudás- és tőkeintenzív gyártási, termelési –leginkább a feldolgozóiparban– beruházásoknak az igénye jelentkezik. Ezek az intézkedések hozzájárulnak a *regionális versenyképesség és a tőkevonzó-képesség javulásához*, illetve a külkereskedelmi potenciál, az export volumenének fenntartásához, visszaszerzéséhez.

- A jövő szempontjából kardinális kérdés, hogy sikerül-e *erősíteni a jövedelem- és munkaerő-megtartó képességet*. A gyenge, kezdetleges K+F infrastruktúra és az emberi erőforrás háttér fejlesztése, valamint a helyi *gazdasági szereplők, vállalkozások klaszterekbe* szervezése és azok működtetése hatékonyan segítheti a fenti célok elérését.
- Az elmúlt két évtized alatt végbement nagymértékű differenciálódás negatív következményeinek tompítása, megszüntetése érdekében elengedhetetlen *az átmenet vesztes régióinak („veszélyeztetett leszakadók”) segítése*.
 - Elsőbbséget kell, hogy élvezzen a *munkaerőpiaci kondíciók javítása*, a gazdasági aktivitás emelése. Ennek érdekében létfontosságú a *munkaerő-intenzív termelő ágazatok telepítése*, valamint a *mezőgazdaság, illetve a vidék jövedelemtermelő-képességének fokozása*.
 - Az elérhetőség kérdése nem megoldott e régiók („keleti fal”) esetében, így reális a veszélye a gazdasági-társadalmi marginalizálódásnak, elszigetelődésnek. Ennek elkerülése, illetve az EU keleti határán egyfajta hídfőszerep betöltése érdekében a *közlekedési és telekommunikációs infrastruktúra fejlesztése* szükséges. Mivel ezek a veszélyeztetett régiók több esetben nem rendelkeznek növekedési pólussal, az elérhetőség javítása a távolabbi nemzeti központok irányában is fontos.
 - A helyi gazdaságok modernizációja és szerkezetváltása, a szolgáltatások minőségének javítása végett elengedhetetlen a *K+F tevékenységek és források, valamint a működőtőke* orientálása a térségbe.

A területi egyenlőtlenségek és a regionális konvergencia folyamatok elemzését az 1995-től 2006-ig tartó időtávon végeztem. A mezzo szintű adatok hiánya miatt nem volt lehetséges a 2006-ot követő esztendőк számszerű vizsgálata. Ennek ellenére, vagy talán éppen ezért, fontosnak ítéltém, hogy nevesítsek néhányat azon tényezők közül, amelyek az azóta eltelt időszakban befolyásolhatták a visegrádi országok régióink fejlődését.

Időrendben haladva, először *Románia és Bulgária 2007 eleji európai uniós csatlakozást emeltem ki*, amely újabb fontos mérföldkő volt Köztes-Európa politikai és gazdasági integrációjának folyamatában. A két délkelet-európai állam belépése közvetlenül a Romániával határos Magyarországra, annak keleti régióira gyakorol hatást. Közvetetten azonban Köztes-Európa teljes makrorégiójára is, hiszen tovább növeli az újonnan csatlakozott államok súlyát az Unión belül. Lényegi elem, hogy ezen országok –a történelmi sérelmeken túllépve– belássák *érték- és érdekközösségüket*.

2007-es esztendő másik fontos eseménye volt, hogy decemberben *a visegrádi országok is tagjai lettek az ún. schengeni övezetnek*. A határellenőrzés „megszűnése” hozzájárul a regionális kölcsönhatások és kapcsolatok erősödéséhez, valamint a tényezők szabadabb áramlásához.

Végül, de nem utolsó sorban *a 2008. negyedik negyedében kirobbanó világméretű hitelválságot neveztem meg*. A krízis negatív hatásai gyorsan és nagy intenzitással érték el a gazdaságilag nyitott és központi költségvetés helyzete szempontjából instabil visegrádi országokat. A válság –hasonlóan 1929-hez és 1973-hoz– két mechanizmus mentén érinti kritikusan Kelet-Közép-Európát. Az egyik *a nyugati piacok beszűkülése*, ezáltal *az exportlehetőségek csökkenése*, amely negatívan hat a munkaerőpiacra és a jövedelmi színvonalra. A másik a *tőkekivonás*, illetve a térségbe beáramló FDI nagyságának csökkenése. Ezek a folyamatok elsődlegesen az export-orientált gazdasággal rendelkező régiókat érintik, de *idővel tovagyrúznak az alárendelt térségekre is*. Várhatóan a fejlettségi diszparitások mégsem csökkennek szignifikánsan, mivel a fővárosi térségek gazdaságát, társadalmát kevésbé érinti negatívan a recesszió, mint a perifériáikét.

A válság hatásaival kapcsolatos gondolatok már érintették a régiók jövőbeli növekedési, fejlődési esélyeinek kérdéskörét. Az elkövetkező esztendő kilátásait nagymértékben a válság és az arra adott válaszok hatékonysága határozza meg. Utalni kívántam *az Európai Unió regionális politikájának jövőformáló szerepére*. A visegrádi országok gazdasági-társadalmi térszerkezetének középtávú alakulása erősen függ attól, hogy a strukturális és kohéziós politikán belül *a versenyképesség növelése* vagy *a kohézió fokozása* kerül előtérbe, válik hangsúlyossá. Az első verzió egy polarizáltabb, de nagyobb ütemű makrogazdasági növekedést eredményezhet, míg utóbbi egy kiegyensúlyozott, méréskeltebbet. Mindkét forgatókönyv esetében fontos szerep jut a regionális politikai intézkedések, beavatkozások hatásvizsgálatának, amely felértékeli a területfejlesztési és térgazdaságtani tevékenységeket.

Zárszóként a politikai hatalom decentralizációjának fontosságára hívtam fel a figyelmet. Ez a hosszadalmas folyamat, amely a visegrádi országokban rendkívül óvatosan indult meg, a régiók számára is pozitív politikai és gazdasági hozadékokkal járhat. Hiszen a nagyobb szabadságfokú helyi döntéshozatal lehetőséget kínál a civil társadalom erősítésére, a demokratikus rendszer bővítésére, valamint a gazdag történelmi múlt, a kulturális örökség és a kisebbségek védelmére. Ezek a tényezők pedig garanciát jelenthetnek a visegrádi országok régióinak, népeinek harmonikus, komplementer jellegű fejlődésére.

9. A témához kapcsolódó további kutatási irányok

A jövőben doktori kutatásom továbbfejlesztésére törekszem; jelenleg a következő lehetőségeket látom:

- A meglévő földrajzi hatókör (Visegrádi Négyek) megtartása mellett, alacsonyabb területi szint megválasztásával (mikroregionális, lokális) *további összefüggések feltárása* válik lehetségessé.
- Új adatok beszerzésével az *elemzés mélyíthető, időhorizontja bővíthető*. Ezáltal lehetővé válik a világ gazdasági válság, illetve az európai uniós csatlakozás területi hatásainak részletesebb vizsgálata és modellezése. Az új adatok gyűjtésénél kiemelt szerepet szánok az alábbi tématerületeknek: emberi tőke, tudás, innováció, technikai fejlődés, valamint vállalkozási aktivitás.
- Folytatni kívánom a makrogazdasági tényezők regionális hatásainak, összefüggéseinek feltárását.
- A regionális tipológiát felhasználva a *kutatás specifikálható külön rurális, külön urbánus térségekre, ezáltal tovább vihető a centrum-periféria kölcsönhatás megfigyelése*.
- Szükségesnek tartom az elmúlt évtizedek *gazdaságtörténetéről és regionális politikájáról* szóló részek fejlesztését, *kiemelt szerepet szánva a városok fejlődésének*.
- Az alkalmazott *regionális politikák cél- és eszközrendszerének összehasonlítása, valamint az intézkedések hatásvizsgálata* jól illeszkedik a térgazdaságtan új kutatási irányaihoz és különösen fontos az Unióhoz újonnan csatlakozott tagállamok esetében.
- Doktori kutatásom eredményeit oktatási célzattal, átdolgozva, *angol nyelven tervezem megjelentetni*.

10. Irodalmi hivatkozások

- Barro, J. Robert: A gazdasági növekedést meghatározó tényezők; Közgazdasági Kis-könyvtár, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2005. p. 126
- Benedek József: A társadalom térbelisége és térszervezése; Risoprint, Kolozsvár, 2000. p. 131
- Dusek Tamás: A területi elemzések alapjai; ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Buda-pest, 2004. p. 240
- Edwards, Mary E.: Regional and Urban Economics and Economic Development (Theory and Methods); Auerbach Publications; New York, 2007. p. 752
- European Commission: Regions of the European Union - A Statistical portrait; Luxem-bourg, EC, 2007. p. 162
- Fenyővári Zsolt – Lukovics Miklós: A regionális versenyképesség és a területi egyenlőt-lenségek kölcsön-hatásai p. 1-20.; in: Tér és Társadalom 2008. 22. évfolyam 2. szám
- Fujita, Masahisa – Krugman, Paul – Venables, Anthony J.: The Spatial Economy – Cities, Regions and International Trade; MIT Press, London-Cambridge, 2001. p. 367
- Gilpin, Robert: Nemzetközi politikai gazdaságtan; Bucipe, Budapest, 2004. p. 431
- Gulyás László: Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiá-tól napjainkig; Hazai Térségfejlesztő Rt., Pécs, 2005. p. 233
- Illés Iván: Közép- és Kelet-Európa az ezredfordulón; Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002. p. 362
- Illés Iván: Regionális gazdaságtan - Területfejlesztés; Budapest, TYPOTEX, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 2008. p. 262
- Kocziszký György: Regionális gazdaságtan; Miskolci Egyetem, Miskolc, 2007. p. 67
- Kocziszký György: Területfejlesztés módszertana; Miskolci Egyetem, Gazdaságtudomá-nyi Kar, Miskolc, 2008. p. 268
- Kozma Gábor: Regionális Gazdaságtan; Kossuth Egyetemi K., Debrecen, 2006. p. 196
- Kuttor Dániel: Regionalizáció és regionális versenyképesség a Kárpát-medencében; in: Környezet-védelem/regionális versenyképesség/fenntartható fejlődés” Konferencia Év-könyve 2004-2005; 2005. Pécs, ISSN: 1588-5348
- Lengyel Imre – Rechnitzer János: Regionális gazdaságtan; Dialóg Campus Kiadó, Buda-pest-Pécs, 2004. p. 391
- Maurel, Marie-Claude: Területi egyenlőtlenségek Európában, a bővítés mint a kohézió próbája, p. 169-182; in: Tér és Társadalom; 2006. 20. évfolyam 4. szám
- McCann, Philip – Oort Van, Frank: Theories of agglomeration and regional economic growth: a historical review (p. 19-32); Capello, Roberta – Nijkamp, Peter: Handbook of Regional Growth and Development Theories; Edward Elgar, Cheltenham-Northampton, 2009. p. 529
- Meyer, Dietmar – Lackenbauer Jörg: Regional Policies and the Equity-Efficiency Trade-Off: Towards a Sequenced Timing of Cohesion Policy; in: Acta Oeconomica, # 56 (3) 2006. p. 249-277
- Nemes Nagy József (szerk.): Regionális elemzési módszerek; ELTE Regionális Földra-zi Tanszék, Budapest, 2005. p. 284
- Nemes Nagy József: A tér a társadalom-kutatásban; MTA, Budapest, 1998. p. 260
- Novák Géza – Papdi Ákos: Gazdasági egyenlőtlenségek a kibővült Európai Unióban p. 571-585; in Területi Statisztika 2007. 10. évfolyam 6. szám
- Ottaviano, Gianmarco – Thisse, Jacques-Francois: New Economic Geography. what about the N?; 26 January 2004. p. 26

- Pike, Andy – Rodríguez Andrés – Tomaney, Pose and John: Local and Regional Development; Routledge, London, 2008. p. 310
- United Nations: World Urbanization Prospect: The 2001 Revision, UN, New York 2002. p. 388
- Varga Attila: Térszerkezet és gazdasági növekedés; Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009. p. 146
- Williamson, Jeffrey G.: Regional Inequality and the Process of National Development: a Description of the Patterns. Economic Development and Cultural Change, 1965.
- World Bank: World Development Report – Reshaping Economic Geography, New York 2009. p. 383

11. A szerző témához kapcsolódó publikációi, előadásai

- Changing spatial economic structure of East Central Europe –A historical review–; 3rd Central European Conference in Regional Science, 2009. október 7-9. Kassa, Szlovákia (Megjelenés CD-n)
- A Visegrádi Négyek térszerkezetének modellezése az Európai Unió csatlakozás idején; Fiatal Regionalisták VI. Országos Találkozója, 2009. június 4-5. Győr; in: Széchenyi István Egyetem Évkönyv, SZIE, Győr, 2009. p. 541 ISSN: 2060-9620
- Investigation of the interdependence between the national and regional level growth through the cases of Hungary and Slovak Republic (társszerző: Dr. Nagy Zoltán); Regional Studies Association, International Conference on 'Understanding and Shaping Regions: Spatial, Social and Economic Futures' 2009. április 6-8. Leuven, Belgium (Megjelenés online: <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/>)
- Different regions – Regional differences in the Visegrad Four countries; p. 60-72, in: Káposzta, József (ed.): New Elements and research in Spatial Economy; Nec Arte, Komárom, 2009. p. 180 ISBN: 978-80-89234-72-1
- Creating Innovation Strategy in Bilateral Environment; p. 69-77, in: North Hungarian Development Strategies, IV. évfolyam 2. szám (2008.), Miskolc, p. 147 ISSN: 1786-1594
- Territorial inequalities in Central Europe – spatial analysis of the Visegrad countries; Regional disparities: typology, impact, management – International Conference, 2008. október 25-26. Kolozsvár, Románia; in: Romanian Review of Regional Studies; V. évfolyam 1. szám (2009.), Kolozsvár p. 102 ISSN: 1841-1576
- Attempt for Socio-economic Clustering of the Eastern Central European Regions, Visznik Nacionalnogo Techniceszkogo Universziteta „HPI”, Harkovi Nemzeti Egyetem, Harkov 2009. (Megjelenés alatt)
- Regionális konvergencia és divergencia a „Visegrádi Négyek” országaiban a 90-es évek közepétől napjainkig; A lehetőségek újraértékelése a konvergencia program szorításában – VIII. Tanácsadói Konferencia; 2008. október 9. Miskolc (Megjelenés CD-n)
- Regional convergence and divergence in the Visegrad Four countries during the transition period (a szakmai zsűri által különdíjjal jutalmazva); 7th Conference National and Regional Economics; 2008. október 1-3. Herl'any, Szlovákia (Megjelenés CD-n)
- Analysis of the territorial disparities in the Visegrad Four Countries – Measurement and visualisation of territorial processes at regional level in Central Europe (társszerző: Dr. Nagy Zoltán); Regional Studies Association, International Conference on 'Regions: The Dilemmas of Integration and Competition'; 2008. május 27-29. Prága, Csehország (Megjelenés online: <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/>)
- Adatbázis-építés, -kezelés és térinformatika (oktatási segédlet); Miskolci Egyetem, Miskolc, 2007. p. 42
- Competitiveness of local territorial units in Northern Hungary – Measurement and visualization of competitiveness of settlements and micro regions in transition; EDAMBA Summer School; 2007. július 25-31. Soréze, Franciaország (Megjelenés online: <http://www.edamba.eu/>)

- Területi diszparitások az Észak-magyarországi régióban – fejlettségbeli különbségek mérése és vizualizálása; XXVIII. OTDK, Miskolci Egyetem, Közgazdaságtudományi Szekció; 2007. április 25-27. Miskolc (Megjelenés CD-n)
- Borsod-Abaúj-Zemplén megye területfejlesztési dokumentumainak vizsgálata (társszerző: Kneisz Ildikó); p. 82-82 in: Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, III. évfolyam 1. szám (2006.), Miskolc, p. 157 ISSN: 1786-1594
- Carpathian Basin in Transition; International Conference on „The Impact of European Integration on the national economy”, 2005. október 28-29. Kolozsvár, Románia; in: The Impact of European Integration on the national economy; Risoprint, Kolozsvár, 2005. p. 295 ISBN: 973-751-081-X
- Regionalizáció és regionális versenyképesség a Kárpát-medencében; Környezetvédelem/regionális versenyképesség/fenntartható fejlődés” Konferencia, 2005. május 19-21. Pécs; in: Évkönyv 2004-2005, II. kötet; PTK, Pécs, 2005, p. 336 ISSN: 1588-5348
- Changes of regional inequalities in Central Europe during the transition period; ERSA 3rd PREPARE Summer School: Spatial Econometrics and Spatial Computable General Equilibrium; 2008. július 6-15. Pécs
- Central Europe in Transition – Karol Adamiecki Közgazdaságtudományi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar; 2006. április 21-26. Katowice, Lengyelország
- Területfejlesztés magyarországi gyakorlata; Babes-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar; 2005. április 27. Kolozsvár, Románia